

HEGEDŰS ATTILA 2005: A VÁLTOZÓ NYELVJÁRÁS

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR,
PILISCSABA, 148 LAP

NÉMETH MIKLÓS

Hegedűs Attila könyvének tömör címe tartalmazza a két kulcsszót, amelyek a kötet tanulmányainak olvasása közben a recenzens eszébe ötlenek: ez a két fogalom a nyelvjárás és a nyelvi változás. A kötet Bevezetője (A dialektológiai változásvizsgálat, 7–12) azokat a kérdéseket teszi föl, amelyekkel a dialektológia mai követői mindenképpen szembesülnek a tudományterület művelése közben. Sokunkat foglalkoztat az, hogyan helyezhető el a dialektológia a modern terepnyelvészeti diszciplínák rendszerében, és hogy mi a ma dialektológusának feladata a magyar nyelvjárásoknak a szakirodalmi áttekintésekben közhelyesen ismételt visszaszorulása idején. Ugyanígy érdemes föltenni azt a kérdést, hogy milyen nyelvszemlélet vezérelje a korszerű nyelvjárás-ku-tatást, és szemléletét hogyan tükrözheti a választott tudományos módszertan.

A kötet szerzőjének nyelvszemléletét illetően nyugodtan elfogadhatjuk Hegedűs önmeghatározását (amelynek részletes kifejtését megtalálhatjuk az általa hivatkozott munkában: Juhász 2002: 149–53): a dimenzionális nyelvszemléletet követi, amelynek lényege, hogy a nyelvi tényeket területi, történeti és humán dimenzióban célszerű vizsgálni. Ennek az a következménye, hogy a nyelvjárásgyűjtő az egyes kutatópontokon nemcsak a „klasszikus”, „régí”, „autentikus” nyelvjárási jelenségek gyűjtését tekinti céljának, hanem az is érdekli, milyen elmozdulásokat eredményez az idő a helyi nyelvhasználatban, és milyen a vizsgált kutatópont nyelvhasználat a beszélők különböző csoportjaiban. A klasszikus nyelvföldrajzi kutatástól eltérő szemléletet mutatja az is, hogy a nyelvjárási változatot nem önmagában létező, környezetétől független jelenségként kezeli, hanem a földrajzi és társadalmi környezet élő nyelvi jelenségeivel való kapcsolatában kívánja vizsgálni. A több dimenziós nyelvjárási vizsgálat eredményeképpen nem azt tudjuk meg, hogyan beszélnek a falu helybenlakó, földműveléssel foglalkozó öregjei, hanem azt, hogyan használják a nyelvet a település különböző generációkhoz, társadalmi- és foglalkozási csoporthoz tartozó lakói. Metaforával élve: a nyelvjárási változat nem skanzen ebben a vizsgálati modellben, hanem élő, lakott falu, amelynek népessége ezernyi szállal kapcsolódik más települések lakóihoz.

Nem kétséges, hogy efféle nyelvjárási változásvizsgálatban a legáltalánosabban használható viszonyítási alap A magyar nyelvjárások atlasza lehet. Hegedűs is az MNyA.-t tekinti legfőbb viszonyítási pontnak, amelynek anyagát jórészt az 1950-es években gyűjtötték, és amely alkalmas lehet az elmúlt fél évszázad nyelvjárási változásainak összehasonlító vizsgálatára. Ezen a ponton azonban fölmerül egy nagyon fontos elméleti kérdés: az MNyA. az 1950-es években többé-kevésbé homogén képet fest egy-egy kutatópont nyelvjárásáról – annak ellenére, hogy a kutatópontokon nem csak egy alakot, hanem változatokat is feltüntet, a változatoknak a szociolingvisztikai értelemben vett társadalmi megoszlásáról azonban nem tartalmaz információkat. Nyilvánva-

lóan nem kérhetjük számon az MNyA. munkatársain a modern szociolingvisztika eredményeinek beszüremkedését az atlaszba akkor, amikor a fiatal tudományág el sem indult, és nem várhatjuk azt a dimenzionális nyelvszemléletet tőlük, amelyet csak az utóbbi években fogalmaztak meg először a magyar szakirodalomban (l. pl. Juhász 2002: 149–53).

A kérdés azonban – amelyet Hegedüs is megfogalmaz más formában – továbbra is fennáll: a gyűjtők a település teljes lakosságának nyelvhasználatát vagy a saját szempontrendszer szerint kiválasztott adatközlők nyelvhasználati átlagát jelenítik meg az atlaszban? A két lehetőség egyszerre is igaz lehet, és törölhetjük a *vagy*-ot, ha azt elfogadjuk, hogy az ötvenes években az MNyA. kiválasztott kutatópontjain a beszélők nyelvhasználata nagyjából egységes, homogén volt. Mivel diakrón nyelvjárási vizsgálataink vonatkozási rendszerének tengelyeit szükségképpen az MNyA.-ra alapozzuk, mindenképpen jó volna, ha tudhatnánk, mennyire volt egységes az ötvenes évek falusi társadalmának nyelvhasználata, és ebből következően milyen mértékben reprezentálja az MNyA. az 1950-es évek kiválasztott kutatópontjainak nyelvhasználatát általában, a kutatópontok teljes népességére vetítve.

Hegedüs tudatában van e kérdések fontosságának, és a terjedelmi keretekhez képest nagy részletességgel járja körül ezt az elméleti szempontból nagyon fontos problémakört (9–12). Válasza e kérdésre az, hogy az MNyA. készítői helyesen jártak el, amikor „osztatlan egységként” kezelték a kutatópontok lakóinak nyelvhasználatát, hiszen azok valóban ilyen tulajdonságokkal rendelkeztek – a közösségek zártságának, a társadalmi mobilitás hiányának köszönhetően. Az 50-es évek kutatópontjainak viszonylagos nyelvi egysége tehát nem az adatközlők kiválasztásából, hanem e közösségek szociolingvisztikai adottságaiból következik – vallja Hegedüs. Egyben az atlasz egyik munkatársára, Demére (1998: 331) hivatkozik, aki szerint a helyi beszélőközösségek átalakulása, az egység bomlása a XX. század 60-as éveiben kezdődött el bizonyos itt nem részletezendő társadalmi folyamatoknak köszönhetően – tehát az atlasz anyaggyűjtésének lezárulta után. A Hegedüs-féle nyelvjárási változásvizsgálat két végpontján tehát egy nagyjából egységesnek tekinthető nyelvjárási változat, a falu nyelvjárási átlaga (50-es évek) áll szemben egy differenciált, erősen köznyelvi hatásoknak kitett, különböző mértékben nyelvjárási nyelvvaltozattal (90-es évek).

A recenzens készséggel elfogadja e választ, hogy ti. az MNyA.-gyűjtés idején a települések lakói nyelvjárásiasság szempontjából egységes nyelvhasználattal jellemezhetők, de azért fölmerül a kétely: nem azért tűnik-e ennyire homogénnek a kép, mert az akkor elfogadott módszertani keret nem is eredményezhetett mást? Ugyanis az adatközlők kiválasztása determinálja a vizsgálat végeredményét: idős, helyben lakó, földműveléssel foglalkozó adatközlők kiválasztása, l. Deme–Imre 1975: 174. E dilemmát ma már aligha tisztázhatjuk, ugyanakkor általános tapasztalataink szerint nincs teljesen homogén közösségi nyelvhasználat, és a nyelvi változások egyik mozgatórugója is az, hogy minden generáció másképp beszél, mint az azt megelőző. Az MNyA. a kis helyi beszélőközösségek rétegei, tagjai közti nyelvhasználati különbségeket nem tudja számkra megmutatni, mert „egydimenziós” atlasz, ebbe bele kell törődnünk. A modellben elfogadható az az egyszerűsítés is, hogy ténylegesen homogénnek tekintjük az

akkori falusi kisközösségek nyelvhasználati szokásait, de azért mindig tartjuk szem előtt, hogy modellünk szükségképpen egyszerűsít.¹

A nagyon fontos bevezető fejezet után következik a Változó köznyelv – változó nyelvjárás (13–23) c. fejezet, amely napjaink köznyelvének tendenciaszerű változásait veszi lajstromba. A fentebb ismertetett nyelvszemléletből – és a nyelvjárások helyzetének változásából következik, hogy nem lehet a nyelvjárási változásokról hű képet festeni a köznyelvi változások számbavétele nélkül, és hogy nincs értelme a köznyelvi hatástól függetlenített nyelvjárásról beszélni. E fejezetben a szerző több mai nyelvi változóval kapcsolatban is megelőlegezi, hogy bizonyos mai nyelvi változatok egymás mellett élése több évszázadra visszanyúló gyökerű stabil váltakozásra vagy nyelvjárási különfejlődésre is utalhat. Egy későbbi fejezetben ezt a *-suk/-sük* kapcsán tárgyalja is (129–35).

Az elméleti alapozás után következik a tulajdonképpeni változásvizsgálat (25–69), amely az MNyA. négy kutatópontján a kilencvenes években elvégzett vizsgálat eredményeit összegzi, és veti össze azokat az atlasz adataival. A vizsgálat már több dimenziós nyelvatlaszt céloz: a humán dimenziót úgy közelíti meg, hogy az adatfelvétel helyszínein három generáció 3–3 informánsal veszik föl az adatokat (60 éven felüliek, 30–60 közöttiek és 10–30 év közöttiek) – ezáltal nyomon követhetővé válik az egyes generációk nyelvjárásosságának mértéke vagy éppen a nyelvjárásvesztés folyamata. Az adatközlők kiválasztásakor csak az első generáció körében (60 fölöttiek) volt tekintettel a hagyományos földműves foglalkozás meglétére (27). A nemek közötti nyelvhasználati különbségek föltárását nem tűzte ki célul. Módszertanilag érdekes, hogy azt a kérdőívet használja, amelyet az MNyA. gyűjtői kérdeztek ki az 50-es években. Ez a döntés rejt magában bizonyos veszélyeket, hiszen a paraszti életformára építő kérdőív egyes eszközeit, munkafolyamatok elnevezéseit a mai fiatalabb generációk tagjai nem ismerik (27) – ez azonban nem jelenti azt, hogy a kutató ne vett volna tudomást az elmúlt öt évtized társadalmi és nyelvhasználati változásairól. Hegedűs választásának előnye egyfelől, hogy adatai jól összevethetővé válnak az MNyA. adataival, másfelől, hogy pontosan regisztrálhatóvá válnak általa a különösen az ifjabb generáció nyelvhasználatában kimutatható szókészleti hiányjelenségek.

A kérdőív hangtani és alaktani jelenségeket foglal magába, a mondattani változók tehát kimaradtak a vizsgálatból. Ez – véleményem szerint – szükségképpen következik az MNyA.-kérdőív fölhasználásából, hiszen a nagy atlasz gyűjtésekor fonetikai, lexikai és morfológiai változókra irányult a kutatók figyelme (l. Balogh – Deme – Imre 1980: 7).

A vizsgálatban érintett négy kutatópont Közép-Magyarországon található, kettő közülük déli palóc község: Hévízgyörk, Kisnémedi – kettő pedig átmeneti nyelvjárású község: Jászládány, Jászfákóhalma. A kutatópontok kiválasztását jól indokolja a szerző azzal, hogy így képet kapunk arról is: a tiszta nyelvjárási alapról vagy az átmeneti típusú nyelvjárási változatról állnak-e át hamarabb és könnyebben a beszélők a köznyel-

¹ Az MNyA. adataival dolgozva magam is meglepő következtetésekre jutottam bizonyos beszélt nyelvi jelenségek elterjedtségével kapcsolatban: pl. egyetlen (!) kutatóponton szerepelt elsődleges változatként a *nyole* számnévnek (675. térképlap) olyan alakváltozata, amelyben nem esik ki az *l* (Németh 2004: 75), holott ez talán nem minden nyelvjárásnak elsődleges sajátossága.

vihez közelítő változatra, azaz függ-e a nyelvjárásvesztés mértéke a helyi bázis-nyelvváltozat minőségétől. A tanulmány egyik fontos és értékes végkövetkeztetése az, hogy e vizsgálatban nincs igazolható kapcsolat a kiinduló nyelvváltozat nyelvjárási-assága és a nyelvjárásvesztés mértéke között. Ennek okát nagyon helyesen a nyelven kívüli tényezőkben látja Hegedűs, pl. a nyelvjárással és beszélőivel való azonosulásban, lokálpatriotizmusban (67).

Ide kívánczik egy kritikai megjegyzés is: a kérdőív gyűjtése jó alkalmat kínált volna bizonyos nyelven kívüli tényezők, mindenekelőtt az attitűdök földterítésére is: milyen az egyes nemzedékek viszonyulása nyelvjáráshoz, a köznyelvhez és saját – legtöbbször átmeneti – idiolektusukhoz. Úgy vélem, a nyelvjárásvesztés hátterében nem kis részben állhat – az ismert általános társadalmi folyamatok mellett – az önstigmatizáció is, különösen a palóc nyelvjárásterületen, hiszen a magyar nyelvjárások presztízs-rangsorában a palócnak különleges helyzete van: sok esetben a saját beszélői és más nyelvjárásterületek nyelvhasználói is legutolsó helyre teszik. Ezért a későbbiekben érdemes lenne az itt kidolgozott nyelvjárásvesztési mutatót más nyelvjárásterületekével összevetni. Érdekes lett volna látni az egyes generációk közötti attitűdbeli különbségeket is, amelyek akár korrelációt is mutathatnának bizonyos csak a nyelvjárással jellemző jelenségek használati gyakoriságával.

Nagyon hasznos fogalmi-módszertani segédlet a nyelvjárásvesztési mutató, amelyet a diakrón változásfolyamatok leírásában jól lehet használni. Ezt úgy számítja ki Hegedűs, hogy a kiinduló állapot (MNYA.) nyelvjárásiasságának százalékos arányát elosztja a végállapot nyelvjárásiasságának százalékban kifejezett számával. Minél nagyobb számot kapunk az osztási művelet végeredményeként, annál nagyobb a nyelvjárásvesztés mértéke. E mutatót lehet egyetlen nyelvi változóra alkalmazni, de lehet akár a vizsgált tizennégy nyelvi változó összességére vetíteni is: ez a szám már vélhetően tényleg releváns információt nyújt a nyelvjárásvesztés folyamatának általános mértékéről egy-egy kutatóponton. A nyelvjárásiasság vizsgálata és a nyelvjárásvesztési mutatók alátámasztják azt a vélekedést, hogy a nyelvjárások visszaszorulóban vannak – de Hegedűs tanulmánya in vivo mutatja ezt a változási tendenciát, amely különböző nyelvi és nyelven kívüli feltételek között különbözőképpen működik – immár nem sommás megállapításra kell tehát szorítkoznunk, hanem a tudományosság elvének megfelelően megismételhető kvantitatív vizsgálatra alapozva tehetünk kijelentéseket.

A kötet következő két tanulmánya is nyelvjárási változásvizsgálat, amelyek a nyelvterület peremén elhelyezkedő nyelvjárások mai állapotát és utóbbi évtizedekben mutatott változásait mutatják be: Változások a szilágysági nyelvjárásban (71–90) és Változások a hetési nyelvjárásban (91–6). A választott nyelvjárások nyelvföldrajzi helyzetéből következően e tanulmányok origója nem az MNYA., hanem Márton–Hegedűs (2000) munkája, amelynek adatfölvételeit Márton Gyula 1971 és 1975 között végezte, illetőleg Végh József munkája (1959), amelynek adatfölvételeit az ötvenes években végezte a gyűjtő.

A szilágysági nyelvjárással kapcsolatosan fontos előljáróban megjegyeznünk, hogy a romániai magyar nyelvjárások közé sorolják, de beszélői közvetlen kapcsolatban voltak/vannak a magyarországi beszélőkkel – a trianoni határ e tekintetben nem releváns

a nyelvjárási beszélőközösség nyelvi helyzete szempontjából (l. Péntek 2001). Ez egy-szersmind azt is jelenti, hogy bár a szilágysági nyelvjárás a magyar nyelv egyik külső központjának területére esik, a kérdőív jellegénél fogva nem kell feltétlenül figyelmet fordítani a vizsgálatban Trianon nyelvi következményeire. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a fölhasznált kérdőív a Márton-féle gyűjtésnek 26, a nyelvjárás jellemzése szempontjából releváns nyelvi változójára irányul.) Más lenne a helyzet, ha a kutatás a szilágysági beszélt nyelvre vagy általában a nyelvhasználati szokásokra irányulna, hiszen ebben az esetben aligha lehetne elkerülni bizonyos kontaktushatások felderítését.

A hetési nyelvjárásnak az a különleges geolingvisztikai sajátossága, hogy ezt a nyelvi szempontból egységes területet a trianoni határ kettévágja: egy része Magyarországon, másik fele viszont Szlovénia területére esik (91), de mivel itt is nyelvjárási változókat vizsgál a szerző, így ismét eltekinthetünk a külső nyelvi kontaktushatástól.

A két tanulmány eredményeinek ismertetése helyett egy gyűjtésmódszertani újírtásra hívnám föl az olvasó figyelmét, amely megoldás ötvözi a nyelvjáráskutatás és a szociolingvisztika módszereit az adatközlők kiválasztásában. A szerző ugyanúgy három korcsoportra osztja az adatközlőket, mint a fentebb ismertetett vizsgálatokban, csak hogy ez a csoportbontás utólag történik, hiszen az informánsok kiválasztása véletlen mintavétellel történt. Így történhetett, hogy nem lett azonos az egyes generációkhoz tartozó adatközlők száma. De mit jelent ez a nem konvencionális módszer az eredmények szempontjából? Alkalmazásával inkább azt tudjuk meg, mennyire ismernek/használnak bizonyos nyelvjárási változatokat a település lakói általában, és nem a – valamilyen nyelvjáráskutatói szándék alapján válogatott – adatközlők csoportjának nyelvhasználati átlagát ismerjük meg. A módszer előnye tehát, hogy az egész beszélői csoport nyelvhasználatát valószínűleg jobban reprezentálja, mintha idős, a faluban született, helyben lakó adatközlőkre szorítkoznék – hátránya viszont a véletlen mintavételből fakadó esetlegesség.

A kötet következő két tanulmánya ismét a lokális nyelvváltozatban zajló, a nyelvjárási alapot érintő változási folyamatok föltárását célozza: Szókészleti hiányjelenségek nyelvjárási környezetben (Cegléd) (97–106), és Hiány- és helyettesítési jelenségek két nemzedék tükrében (107–12). Az első tanulmányban a ceglédi tájszavak ismertségét és használatát vizsgálja az idős és középső generáció tükrében, a második tanulmányban pedig az MNyA. első 680, lexikai kérdését kérdezte ki a kismémedi idős generációnak három, a fiatal generációnak négy tagjától. A kutatás jól rávilágított, hogy a nyelvjárási szókészlet rétegei különböző mértékben kopnak ki a fiatalabb generációk nyelvhasználatából: a mindennapokban használt, napi életvitellel kapcsolatos kifejezések körében sokkal kevesebb hiányjelenséget tapasztalunk, mint más szókincs-rétegekben.

A következő írás kicsit eltér tematikáját tekintve a többlettől: nyelvjárástörténet a témája, és kb. 400 évet ölel fel (Székelyudvarhely nyelvjárásának változása, 113–21). A 16. századi udvarhelyi hivatalos írásbeliség emlékeit veti össze – a Székely oklevéltár első kötetére építve – a település mai nyelvjárásával, és az érdekli, mekkora elmozdulás történt az eltelt bő négy évszázadban. A végkövetkeztetés az, hogy változás összességében nem jelentős ebben a viszonylag elszigetelt nyelvváltozatban. Van vi-

szont egy zavaró mozzanat: az azonszótagú *l* kiesése jellemző a mai nyelvjárásra, ezzel szemben a 16. századi jegyzőkönyvek nem mutatják e tendenciát, sőt *l*-betoldásokat találunk bennük. A szerző úgy magyarázza ezeket az adatokat, hogy nem a nyelvjárás változott meg az azóta eltelt időben, hanem a 16. századi írnokok „nyelvi állásfoglalása” eredményezi a helyi nyelvváltozatra jellemző jelenség felülírását a jegyzőkönyvekben. Véleményével egyetértek, és úgy vélem, ez tipikusan az írnoki nyelvre jellemző spontán sztenderdizációs tevékenység, amelynek működését 18. század eleji szegedi hivatalos iratok vizsgálatával magam is megkíséreltem bemutatni (Németh 2004). Az írnoki értékválasztásra utal maga az a tény is, hogy *l*-betoldások vannak a 16. századi protocollumokban – hiperkorrekció ez, még ha korai is. Magával a jelenséggel kapcsolatban a régebbi szakirodalomból csak egyetlen meghatározó véleményt idéznék, Bárcziét (1963: 222): „Ugyancsak a régi íráshagyományt követi a literátusok nyelve, amikor a *volt, told, föld, kiált, tölt* stb.-félékben az *l*-et következetesen megtartja, holott ilyen helyzetben az *l* kiesése mélyen a középkorba nyúlik vissza (már a Halotti Beszédben van rá példa), és a XVI. század végén nyelvjárásaink jelentékeny részére jellemző volt.”²

Az utolsó előtti tanulmány a kisémedi nyelvjárásra jellemző *ë* fonéma meglétét vagy hiányát vizsgálja a helyi általános iskola alsó tagozatos tanulói körében. Módszertanilag fontos mozzanatnak tartom, hogy ezt nem spontán beszéd vagy irányított interjú segítségével kívánta kutatni, hanem szöveget olvasatott hangosan a tanulókkal, így az adatközlők az olvasás pontosságára fordították figyelmüket, nem pedig a köznyelvihez közelítő ejtismódra. Ugyanakkor a szerző a választott módszer alkalmazása során azt tapasztalta, hogy az olvasni tudás jelentősen befolyásolta a hangválasztást: a gyerekek olvasási nehézség esetén hajlamosabbak voltak a köznyelvi hangváltozatot ejteni. Ez a vizsgálat legfőbb módszertani tanulsága. Szociolingvisztikai eredménye pedig annak biztos megállapítása, hogy a kisémedi gyerekek alapnyelvként is kettős nyelvűek (128).

A kötet utolsó tanulmánya egy, a szociolingvisták és nyelvművelők által sokat vizsgált jelenséget, a suksükölést, ennek nyelvjárási gyökereit vizsgálja. Végkövetkeztetése az, hogy a jelenség terjedése voltaképpen a nyelv belső egyszerűsödési folyamata (133). A tanulmányhoz annyi kiegészítést tennék, hogy a jelenség terjedésében minden bizonnyal szerepet kapnak a vele kapcsolatos attitűdök is, ezért érdemes lenne ezeket is kutatni – ebben nyelvjárasterületenként (és nemcsak az iskolázottság függvényében) számottevő különbségek lehetnek.³

Összefoglalás helyett röviden értékelve Hegedűs Attila munkáját: a kötetet kutatómódszertani szempontból igen fontos munkának tartom, amely sikeres példája a többdimenziós nyelvjárási vizsgálatnak. Érdemének tartom, hogy nem zárkózik be egy kisebb tudományterület kanonizált módszertani keretébe, hanem bátran ötvözi a nyelvjáráskutatás, szociolingvisztika és nyelvtörténeti kutatások metodológiájának ele-

² A jelenség XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatbeli elterjedtségét részletesen tárgyalja Németh (2001 és 2004: 72–8). Mai megítélésére (közepesen megbélyegzett) I. Sándor – Langman – Pléh 1998.

³ A suksükölés megítéléséhez kis adalékkal szolgálhat Sándor – Langman – Pléh 1998.

meit – mindig a kitűzött kutatási célokhoz rendelve a leghatékonyabbnak tartott módszert. A szerző egységben látja és láttatja az élő, változó nyelvet, nem pedig a nyelvjáráskutatás, a szociolingvisztika vagy a nyelvtörténet kizárólagos vizsgálati objektumaként. Könyvét éppen ezért nemcsak a nyelvjárások iránt érdeklődőknek ajánlom, hanem mindazoknak, aki az élő nyelvvel vagy a nyelvi változásokkal foglalkoznak. A kötetnek az egyetemi oktatásban való jó felhasználhatóságáról meggyőződtem magam is, amikor az általam vezetett nyelvjárástörténeti és történeti szociolingvisztikai szemináriumon a hallgatókkal közösen dolgoztunk föl bizonyos fejezeteket.

Ha nem szerénytelenség, a kutatások lehetséges továbbfejlesztésével kapcsolatban két javaslatot tennék. Először is érdemes lenne a nyelvjárási beszélők körében attitűdvizsgálatot végezni: a nyelvjáráshoz, illetőleg annak bizonyos meghatározó jelenségeihez fűződő beszélői beállítódások minden bizonnyal fontos tényezői a ma zajló változásoknak (és a Suzanne Romain-i egyöntetűség elvét elfogadván a korábbiaknak is) – másfelől pedig fontos volna azt vizsgálni, mennyire vannak tudatában a beszélők a nyelvjárás folyamatban lévő nyelvi mikrováltozásainak (pl. az *ë* visszaszorulásának) – tehát a perceptuális dialektológia irányába is továbbvinni a kutatást.

* * *

- Balogh Lajos – Deme László – Imre Samu 1980: *Mutató a magyar nyelvjárások atlasza I–VI. kötetéhez*, Budapest, Akadémiai.
- Bárczi Géza 1963: *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, Gondolat.
- Juhász Dezső 2002: Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudomány-szemléleti kérdések, in Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*, Debrecen – Jyväskylä, 165–72.
- Márton Gyula – Hegedűs Attila 2000: *Szilágysági nyelvatlasz*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Németh Miklós 2001: Az *l* likvida előtti magánhangzó nyúlásának és az *l* kiesésének jelölése egy XVIII. századi hivatalos nyelvváltozatban, *Néprajz és Nyelvtudomány* 41/2, 397–407.
- Németh Miklós 2004: *Nyelvjárás, beszélt nyelv, spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írónki nyelvváltozatban*, Budapest, Akadémiai.
- Sándor Klára – Juliet Langman – Pléh Csaba: Egy magyarországi „ügynekvizsgálat” tanulságai, *Valóság* 1998/8, 27–40.